

ERCIYES ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

Prof. Dr. Şaban Kuzgun'un Anısına

SAYI : 11

KAYSERİ – 2001

YAYIN KOMİSYONU

Prof. Dr. Cihat TUNÇ
Prof. Dr. Harun GÜNGÖR
Doç. Dr. Abdulvahap TAŞTAN

SAHİBİ

Prof. Dr. Celal KIRCA

MESUL MÜDÜRÜ

Doç. Dr. Abdulvahap TAŞTAN

NOT : Makalelerin İlmi Sorumluluğu Yazarlarına Aittir.

DİN PSİKOLOJİSİ AÇISINDAN GENEL BİR ATIF TEORİSİ¹

Bernard Spilka²

Phillip Shaver

Lee A. Kirkpatrick

Çev : Yrd.Doç.Dr. Ali KUŞAT³

Burada, bir atıf kavramını ve araştırma bulgularının din psikolojisine uyarlanabilirliğini gösteren formel bir teori geliştirildi ve bu konu tartışıldı. İlk önce, atıf teorisi genel hatlarıyla takdim edildi ve burada insanların üç temel ihtiyacı veya arzusunun -anlam arama, sonuçları kontrol altına alma ve özsaygı -atıf süreci boyunca önemli sebepler olduğu üzerinde duruldu. Bu üçlü güdüsel sebepler, bu teorinin temellendiği çatı üzerinde temel bir çerçeve oluşturur. Şuna inanılmaktadır ki, dinî ve tabiatla ilgili anlamlandırma-inanç sistemleri aynı anda çoğu kez o kişinin halihazırdaki dünya görüşünde vardır. Özel bir durumla ilgili ortaya konacak dinî veya gayri dinî izah öngören spesifik faktörler kolayca tespit edilebilir. Bu faktörler dört geniş kategoride ele alınabilir; atfedenin özellikleri, atfedenin içerisinde bulunduğu durum, olayın özellikleri ve cereyan ettiği ortam. Bu her bir kategori içerisinde geliştirilen spesifik örnekler, gelecekte yapılacak geniş oranda test edilebilir ampirik hipotezlerde olduğu gibi halihazırdaki din psikolojisi literatürü için bir halka teşkil edecektir.

Neden bulma, dinin temel özelliğidir. Bütün dünya genelinde, yazılı tarihin bütün evrelerinde, yazılı metinler ve ilahiyatlar, evren nasıl yaratıldı, varlık içerisinde insan niçin özel bir yere sahiptir, mevsimsel değişimler ve doğal afetler niçin meydana gelir, niçin bazı kimseler başarı içerisindeyken diğer bazıları başarısızdır, niçin herkes arasına eziyet görmekte olduğundan ve sonunda öleceğinden bahseder. Din psikolojisinin önemli görevlerinden birisi de, halkın bu çeşit dinî izahta kullandıkları yolları tanımlamaktır. Sıradan gözlemler göstermektedir ki, herkes aynı ölçüde buna dayanmamaktadır ve hatta en dindar kimseler dahi (en azından bizim Batı kültürü) kültürümüzde her olan şeyi dinî terimlerle açıklamaktadırlar. Öyleyse, dinî izahların daha uygun olduğunu gerektiren faktörler olması lazımdır. Ayrıca her dinî yapı içerisinde bu çeşit inançlara götüren özellikler vardır. (-Allah'ın lütfu, Allah'ın adaleti, azizler, koruyucu melekler, şeytan, doğru veya doğru olmayarak yapılan ritüeller, etkili veya etkili olmayan dualar, doğru veya yanlış tavırlar-) Yahudi-Hıristiyan geleneğinden birkaçı böyledir. Eğer bir kimse özel bir tecrübe veya olaya kalkışırsa, bunlardan hangisini yardıma çağırır?

Son yıllarda, sosyal psikologlar, insanların günlük hayatta cereyan eden şeyleri seküler terimlerle nasıl açıkladıklarını anlama hususunda gözle görülür bir ilerleme kaydettiler ve bu gayretlerinin sonuçları olarak genel "atıf teorisi" çerçe-

¹ Journal for the Scientific Study of Religion, 1985, 24 (1): 1-20.

² Denver Üniversitesi psikoloji bölümü öğretim üyeleri.

³ Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi Ana bilim Dalı öğretim üyesi.

vesi içerisinde birleştiler (Jones, 1972; Kelley, 1967; K. Shaver, 1975). Gerçekte bu "teori" -her biri özel bir atıfsal olayı (fenomen) dikkate almak için dizayn edilmiş - dinî izah veya atıfların tetkiki için zengin bir başlama noktasıdır.

Atıf teorisinin belli alt kategorilerinin dinî fenomene uygulanışı- duygularla (Schacter, 1964), kendini algılama (Bemm, 1972) ve görev performansı ile (Weiner, 1974) ilgilenenler- Proudfoot ve Shaver (1972) ampirik olarak ta Imhoff, Malony (1979), Spredlin ve Malony gibi araştırmacılar tarafından geliştirildi. Fakat atıf teorisi, ekonomik istikrarsızlık, kazalar ve savaşlar gibi dış dünyada vuku bulan olayların algılanmasına da uygulanmaktadır. Bazı bilim adamlarına (Gorsuch & Smith, 1983; Pargament & Sullivan, 1981; Ritzema, 1979; Spilka & Schmidt, 1983) göre din sadece iç duygusal durumları belirlemek için bir çerçeve değil geniş bir yelpaze "anlamlandırma sistemi", hayatta olan bütün olayların yorumu için bir referans çerçevesi temin etmektedir. Buna göre ihtiyaç duyulan şey, atıf teorisinin dinî fenomene daha genel bir uygulanmasıdır.

Bu yazının gayesi, varolan teorik atılımlarının entegrasyonunu yapmak ve onları sosyal psikolojik atıf teorisi literatürü ve halihazırdaki ampirik din psikolojisi ile ilişkilendirerek daha da geliştirmek ve onları din psikolojisi için formel atıf teorisi için organizeye başlamaktır. Burada "formel" den şunu kastetmekteyiz ki, önermeler, sonuçlar (corollaries) ve çıkarsamalar (derivations) açık bir şekilde belirtilecektir.⁴ Bu teori, sosyal psikoloji ve din psikolojisinin her ikisine şamil geniş bir atıfsal kurgu üzerine temellendirilecektir. Buradan din psikolojisine özel spesifik hipotezler çıkarılacaktır. Burada biz, umuyoruz ki bu formel yaklaşım, teorisinin açıklığını ve test edilebilirliğini yükseltecek ve gelecekte yapılacak teorik analizlerle ve ampirik araştırmalarla genişletilmesi ve ilaveler yapılmasını kolaylaştıracaktır.

GENEL ATIF TEORİSİ

Bütün atıf teorileri, halkın şahit oldukları olayların sebeplerini anlamak, Kelley (1971)'nin yazdığı gibi, kendi tecrübelerini anlamlandırmak isteme, formel olarak belirtilmiş olan 'Niçin' sorusuna cevap verme öngörüsü ile başlar ve bu sosyal psikologların da yabancı olmadığı dilde şu şekilde ifade edilir:

A1. İnsanlar, "karşılıklı nedensellik etkileşimi içerisinde" tecrübelerini ve olayları, belirli sebeplere atfederek izah etmeye çalışırlar.

Bu çok genel ifadeye ilave olarak, birkaç spesifik önemli mülâhazalar burada kayda değerdir. Birincisi, sağduyu ve araştırma bulgularının her ikisi de, birçok olayda, bir olayın birden fazla sebebi olabileceğine işaret etmektedir. Kelley'in (1967) atıf sürecinin üç faktör modeline göre, bu değişik sebepler; "kişilere

⁴ Burada kullanılan formel kod şöyledir: Aksiyomlar ("A1") halihazırdaki bilimsel literatür üzerine temellenmiş prensipler veya genellemelerdir; Sonuçlar (corollaries). ("C6.1" aksiyom 6 ya atfedilen ilk sonuçtur) bir aksiyomun özel bir parçasının daha spesifikleştirilmiş şeklidir; ve çıkarsamalar ("D1"), ise aksiyom veya sonuçlardan özel bir konteks veya durum için çıkarılan (henüz ampirik olarak test edilmemiş) tahminlerdir.

(persons)", "ilişkili diğer sebeplere (entities)", "içerisinde bulunan durumlara (modalities)" ve bunların arasındaki ilişkilere bağlanabilir. Böylece biz A1'e bir sonuç tahmininde bulunabiliriz:

C1.1. Çoğu kez bir olay veya tecrübenin birçok muhtemel ve belki de uygun sebepleri vardır ki bu durumda atfedenin gayesi bunlardan birisini seçmektir veya onları önem derecesine yada etki gücüne göre sıralamaktır.

Eğer sebep bir insan veya insan benzeri bir fail ise, böyle durumlar, sosyal psikologlar için büyük öneme haizdir ve bu atıf çalışmaları için temel nokta niteliğindedir. Birçok araştırmacı (Heider, 1958; Jones & Nisbett, 1972) halkın, olayları devam edip giden bir düzene (nizama, kadere) ve aktörlere atfetme eğiliminde olduklarını söylemişlerdir. Gerçekte ise, atfedenin davranışı açıklamada, devam edip giden düzen faktörünü öne çıkarma ve çevresel güçlerin önemini azaltma eğilimleri o kadar yaygın ki, bu "temel atıf hatası" olarak belirlenmiştir (Ross, 1977). Bunun literatürdeki yaygınlığı sebebiyle, bu özel durum, A1'e ikinci bir doğal sonuç (corollary) önermektedir.

C1.2. Etkileyici failin insan veya insan vari bir aktör olduğu durumlarda, atıflar, çoğu kez, daimi özelliklere (kader, dünya nizamı) veya aktörün diğer özelliklerine yapılır.

Atfın aktörlere yapılması ile ilgili diğer özel bir mülâhaza ise, insan önermelerinin gayeli ve bir hedefe yönelik olduğudur. Buss (1978), bununla ilgili olarak, şu öneriyi ileri sürmüştür; bu çeşit önermeler gözlemci tarafından *etkileşim* ilişkisi "(ki bir değişim getirecek") veya *sebepler* ("ki bunun için bir değişiklik getirilecek") olarak açıklanabilir. Bu ayırım Bulman ve Worthman (1977) tarafından yapılan bir çalışmada da ele alındı. Bu çalışmada yarı felç (paraplegics) ve kısmi felçlilerin (quadriplegics) yapmış oldukları kazalarıyla ilgili mülakat yapıldı. Bu kazalardan birçoğunun kurbanları, mesela kendi kazalarını bir amacı olmayan şartlara bağlayanların aksine, onlara bir ders verme veya diğer insanlar için bir örnek olma gibi, kendi kaderlerinin birçok sebepten veya gayeden dolayı Allah tarafından idare edildiğini söylemişlerdir. Biz bu ayırımı A1'e yapılacak üçüncü bir doğal sonuç (corollary) içerisinde şöyle ifade etmekteyiz.

C1.3. Düşünülen etkileyici failin bir aktör olduğu durumlarda, atıflar çoğu kez aktörlerin maksatlarına veya niyetlerine yapılmaktadır.

Bazı terimleri tanımladıktan ve bazı temel atıf kavramlarının tanıtımını yaptıktan sonra şimdi de atfın niçin yapıldığına ve kişiye ne yararlar sağladığına ve kimlerin atfı kullandığına döneceğiz.

İnsanlar Niçin Atıf Yaparlar?

Atıf teorisine geleneksel yaklaşımların birçoğu (K. Shaver, 1975) birbirleriyle ilişkili fakat kavramsal olarak, farklı boyutlu atıf süreci üzerine yoğunlaşmışlardır. Bu boyutlar, dünyada genel bir anlam arama arzusu ile olayları önceden tahmin ve kontrol etme çabası üzerine yoğunlaşmışlardır. Bazı yazarlar, (Greenwold, 1980; Spilka, 1982) bu faktörlere ilave olarak atfın özsaygıyı kurmak ve/veya yükselmek için de yapıldığı kanaatinde dirler. Kanser ve kaza kurbanları

üzerinde yapılan son araştırmalar (Bulman & Wortman, 1977) bu üç faktör üzerine odaklanmıştır. Böylece biz burada şu önermeyi önermekteyiz:

A2. Atıf süreci şunlar tarafından güdülenir: 1) Dünyadaki olayları anlamlı olarak algılama arzusu veya ihtiyacı, 2) Olayları tahmin, kontrol etme arzusu ve/veya ihtiyacı, 3) Öz saygı (self-esteem) ve öz kavramı (self-concept) yüceltme ve devam ettirme (maintain) ihtiyacı.

Halkın olaylara anlamlı izahlar arama hususundaki gözlemlerinin uzun bir tarihi vardır. Aristo Metafizik'ini "bütün insanlar, tabiatı gereği, bilmeyi arzularlar" iddiasıyla açmıştır. Dewey (1929) "kesinliği arama", Frankl (1963) "anlam arama" ve Maslow (1970) "bilme ve anlama arzusu"ndan bahsetmişlerdir. Psikolojideki motivasyonel teorisyenler, açıklama ve merak içgüdüsünden (Berlyne, 1960; Bindra, 1959) ve White (1966) ise "sınır sisteminin, kendi menfaati için içinde bulunduğu çevreyi tanıma ve öğrenme hususunda bir ilgisinin olduğu"ndan (247) bahsetmişlerdir. Üstelik, Lerner (1970, 1975) insanların dünyayı sadece anlamlı değil aynı zamanda "adil" ve düzgün olarak görmeye güdülendiklerini gözlemiştir. Buradan A2. ye bir başka sonuç ise:

C2.1. Atıfsal aktivite, kısmen ferdin olayları anlama ve onları bazı geniş anlamlı inanç sistemi içerisinde yorumlama gayretini içerir.

Yukarıdaki adı geöen teorisyenlerden bazılarının, anlam aramayı ve anlamayı nihai bir sonuç olarak izah etmelerine karşılık, bazıları da, bilgi aramadaki gerçek gayenin, çevre üzerinde ve böylece kişinin tecrübeleri veya yaptıkları (Kelley, 1971) üzerinde etkili bir kontrol kurma olduğu kanaatindedirler. Kelley ve Thibout, (1969:6) yapılan atıfların "başarılı problem çözme ve çevrenin beklentilerinin üstesinden gelmenin" bir parçasını temsil ettiğini belirtmişlerdir. Gelecekte olacakları kontrol ve tahmin etmek için organizmanın, özellikle tehdit edildiği zaman, çevresi hakkında bilgi elde etme çabası, psikolojide çok geniş şekilde işlenmiştir (Seligman, 1975). Bazı teorisyenler de bilgi elde etmeye güdülenmiş olan içe dönük güdülenmenin, kontrol ve tahmin etmeye güdülenmiş olan dışa dönük güdülenmeden daha fazla atfa yatkın olduğu kanaatindedirler (White, 1966). Araştırmaların büyük bir çoğunluğu göstermektedir ki, atıf süreci bu ihtiyacı veya arzuyu yansıtmaktadır. Mesela, halk daha çok kontrol etmek ve objektif şartların garantilediğinden daha fazla kendilerine tahmin gücü sağlamak için, atfetmeye yönelirler (Langer, 1975; Wortman, 1975, 976). Kısaca:

C2.2. Atıfsal aktivite kısmen ferdin, olumlu sonuçların ortaya çıkma ihtimalini yükseltmek ve olumsuz sonuçlardan da kaçınmak için, olaylar ve yaşantılar üzerindeki kontrolünü etkili hale getirme gayretini içerir.

Çoğu kez insanın bütün davranış ve güdülenmelerinin merkezinde özsaygısı ve öz kavramı yer alır (Epstein, 1984; Wylie, 1974). Birçok teorisyen kendini yüceltmek (self-enhancement) için genel dürtüler öngördüler: Mesela, Goldstein'nin (1939) ve Maslow'un (1970) "kendini gerçekleştirme", Bondura (1977)'nin "kendine yeterlilik" ve White (1959)'ın "güven motivasyonu" (competence motivation)" bunlardan bazılarıdır. Atıfla ilgili olarak, atıflar özsaygıyı oluşturmak ve yükseltmek için sarf edilen gayretler tarafından etkilenmiştir, fikri için azımsanamayacak

ölçüde destek vardır. Bu genelleştirilmiş "kendini öne çıkarma (attributional egotizm)" (Snyder, Stephang Rosenfield, 1978) veya "kendine yontma eğilimi (self-serving bias)" (Miller & Ross, 1975) atıfsal süreci tamamen destekliyor görünmektedir. Böylece, biz A2 için aşağıdaki sonucu önermekteyiz.

C2.3. Atıfsal aktivite kısmen, ferdin, güvenliği ve kişiliğini de yüceltme ve fiziki benliği ve öz kavramını tehlikelere karşı korumayı da içeren pozitif öz kavramını oluşturma gayretini içerir.

Aşağıdaki mülahazalar anlam arama, kontrol etme ve özsayıyı oluşturma gibi atıf sebepleri kavramsal olarak farklılık arz etmesine rağmen, gerçekte çoğu kez birbirleriyle ilişkilidirler. Mesela, Thompson (1981)'a göre tahrip edici olaylar üzerinde kontrol kurmak ve başarılı baş etmelerle ilgili literatürün büyük çoğunluğunda "olayın fert için anlamı"nın kaynağı çoğu kez kritik bir aracı faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Hatta hatırlayalım ki, Kelley (1971) kontrolü/tahmini, bilgiye ulaşmak için "gizli bir amaç" olarak görmektedir. Kontrol etme duygularının özsayı üzerindeki etkisi ve yok edici olaylarla baş edebilme kabiliyeti üzerinde Thompson (1981) ve Taylor (1983) ve başkaları tarafından duruldu. Son olarak, olayları anlamlı olarak algılamının özsayı açısından önemi hem yukarıdaki yazarlar hem de Becker (1973) ve O'Brien (1982) tarafından dile getirildi. Birçok olayda "anamlı"lık olayların ve tecrübelerin kalitelerine delalet eder ki (bu da atfedenin kendileriyle ilgili düşüncelerinin, kendilerinden emin, ahlâki, değerli vs. olduğunu destekler.⁵

İnsanlar Ne Zaman Atıf Yaparlar?

Bu soruyla ilgili bazı sebepler aşağıda sıralanmıştır. Bilindiği gibi, aynı üç sebep -anlamlandırma, kontrol ve özsayı- yine önem arz etmektedir:

1- Ferdin var olan anlamlandırma inanç sistemini (meaning belief system) tehdit eden olaylar atıfsal süreci teşvik ederler. Özellikle, bazı araştırmacılar aniden ortaya çıkan umulmadık olayların insanları nedensel analizini (casual analysis) bulmaya sevk ettiğini ortaya koydular. (Hastie, 1984; Pyszczynski & Greenberg, 1981; Wong & Weiner, 1981). Taylor'un (1983) kanser hastasının ve Bulman ve Wortman'ın (1977) kazazedelerinin "Niçin ben" sorusuna cevap bulmak için hemen araştırmaya koyulmaları da bu yorumla uyumludur.

2- Kişinin kendi kendisini kontrol etme duygusunu ve kişinin geleceğini kontrol etmek için emareleri olan olayların tahminini güçleştiren olaylar da atıfsal araştırmaları ateşler. Mesela, eğer atıf yapan kişi diğer başka birisine gelecekte olacak şeyler için bağımlı olduğunu anlarsa o zaman o kimsenin kabiliyetleri ko-

⁵ Arzu veya güdülerin *anlam, kontrol ve öz-sayı* parçalarına kategorizasyonu oldukça yenidir. Örnek olarak, İskoç filozof Thomas Reid, 1788'de "eylemin canlı prensiplerinin" bir sınıfının *istekler (desires)* olduğunu belirtti. "Benim görüşüme göre bu istekler üç tanedir, *güç isteği, itibar isteği, bilgi isteği*" (Reid, 1969, p. 128). Bizim sınıflamamız (onun esteem anlayışının, başkalarını küçük görme ve hayran olma hususunu içermemesi hariç) Reid'inkinden biraz farklıdır. Halbuki bizim tartışmalarımız genellikle öz-kavramı (self-concept) üzerine odaklanmıştır.

nusunda atıf yapılması muhtemeldir. (Bercsheid, Granziano, Monson & Dermer, 1976); Hastie'nin bununla ilgili literatür özetinde bu şartlar "hazcılık ilişkisi (hedonic relevance)" ve "dışa bağımlılık (outcome dependence)" başlıkları altında anlatıldı. Kontrol etmedeki ve ferdi özgürlükteki kısıtlamaların da atıfsal süreci teşvik ettiği bulundu (Pittman & Pittman, 1980; Worchel & Andreoli, 1976; Wortman, 1976).

3- Özsaygı duygusunda önemli derecede bir değişiklik yapan olaylar da atıf sürecini teşvik eder. Mesela, bazı araştırmalar ortaya koymaktadır ki, bir gaye hususundaki başarısızlık nedensel (casual-reasoning) ilişkisine gitmeye teşvik eder (Diener & Deck, 1978; Wong & Weiner, 1981). İlaveten, Taylor (1983), Bulman ve Worthman (1977) trajik olayların özsaygıya zarar verdiğini ve atıf sürecinin olumlu bir öz kavramı (self-concept) geliştirmede destek sağladığını ifade etmektedirler.

Bu mülahazalar şu aksiyomu ortaya koyar:

A3. Atıfsal sürece şu olaylar ortaya çıktığında başvurulur. 1) Ferdin olayı kendi anlamlandırma inanç sistemi içerisinde kolayca asimize edemediğinde, 2) Gelecekte olabilecekleri kontrol etme hususunda öngörülere sahip olduğunda, 3) Pozitif ve negatif olsun özsaygıyı önemli ölçüde değiştirdiğinde.

Eğer atıf süreçleri kişinin inancına, kontrol duygusuna veya özsaygısına yapılan bir tehditten dolayı güdülenmişse bu durumdaki özel atıf bu değişkenleri önemli ölçüde restore etme kabiliyetini yansıtmalıdır. Thompson (1981) iddia etmektedir ki, trajik bir olaydan sonra anlam-inanç sisteminin restorasyonu üç parçayı içerir: 1) Gelecekteki olaylara katlanılabilirlik hususunda garanti, 2) Olayların negatif sonuçlarıyla birlikte vuku bulan pozitif girdilerini belirlemek, ve 3) Olayın planın bir parçası olup tesadüfi olmadığını tespiti. Walster (1966) iddia etmektedir ki, olumsuz olaylar için (yapılan) suçlama atıfları kısmen, gelecekteki benzer olayları kontrolden emin olmak için yapılır. Son olarak, kişinin "kendine hizmet eğilimi" (Miller & Ross, 1975; Greenberg, Pyszczynski & Solomn, 1982) ve "benlik ilintisi (ego involvement)" (Miller, 176) hususundaki araştırmada ileri sürülmektedir ki atıflar, kısmen özsaygıyı oluşturmak ve/veya kurmaktaki kabiliyetlerine göre seçilir. Böylece biz dördüncü önermeyi oluşturabiliriz.

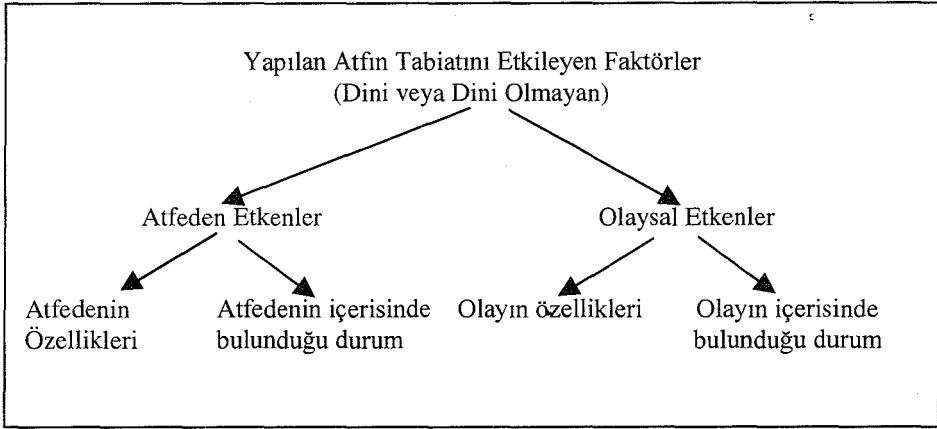
A4. Öncelikle atıf sürecinde var olan alternatifler arasından seçilen özel atıflar en iyisi olmalıdır. 1) Atfedenin anlam-inanç sistemindeki bilişsel tutarlılığı restore eder. 2) gelecekte olacak olayların tahmini ve kontrol edilebilirliği hususunda kendine güven duygusu verir, 3) özsaygıya gelecek tehditleri azaltır ve benlik yükselimi kapasitesini artırır.

Tamamen kanserle, trajik kazalarla ve başarısızlıklarla ilgili negatif atıf süreçlerine odaklanmamak için şuna da işaret etmeliyiz ki pozitif olaylarla ilgili atıfta bulunmayı içeren mekanizmalar ve güdüler halihazırda tanımlanan şeylere mahsus gibi görünmektedir. Mesela, ihtimal dışı olan bir piyango kazanma olayı kişinin anlam-inanç sistemi için bir tehdit oluşturabilir. İşte bir promosyon kazanmak kişinin kontrol duygusunu veya çevresine hakim olma duygusunu etkileyebilir ve zor bir tenis maçını kazanmak özsaygıda yukarı doğru önemli bir deği-

şiklik meydana getirebilir. Bu olaylar, daha önce de sıkça belirttiğimiz negatif, olaylarda da olduğu gibi atıf sürecini teşvik etmeleri tahmin edilmektedir.

Sorulması gerekli genel bir soru vardır: Yukarıda belirtilen özsayı güdülerini kontrol ve anlamlandırmayı tahmin edecek bir atfı hangi faktörler ne dereceye kadar etkiler? Magnusson (1981) ve Veroff (1983) iddia etmektedirler ki atıflar *ortamsal* ve *kişisel* faktörlerin ortak noktalarıdır; Bununla birlikte bizim gayemiz kullanışlı olmaları için, bu faktörleri daha da vuzuha kavuşturmaktır. Burada bilhassa şu önermeleri çıkartabiliriz:

Şekil 1: Dinî atfın dinî olmayan atfa karşı kullanılmasını etkileyen faktörlerin hiyerarşik sınıflandırılması.

A5: Potansiyel bir atfın tatmin edici olarak algılanma derecesi 1) atfedenin karakteri, 2) atfın yapıldığı ortama 3) tanımlanan olayın karakteri ve 4) tanımlanan olayın konteksinin işlevine göre değişiklik arz etmektedir.

Bu kavramsal çerçeve şekil 1'de gösterilmiştir. Bu dört faktörden her biri "Dinî ve Dinî Olmayan Atıfların Belirleyicileri (Determinants of Religious and Non-Religious Attributions)" başlığı altında daha detaylı bir şekilde incelenecektir.

ATIF TEORİSİ VE DİN

Dinin kökenleri (origins) hususunda atıfsal bir perspektif geliştirmek evrensel olsa da, ilk ortaya çıkışı veya tabiat üstü (güçlere) atıf arzusu-burada, kendisi hakkında bilgi sahibi olduğumuz her toplumun atıf olayını kullandığını not etmek yeterli olacaktır. Başka bir ifadeyle, bildiğimiz bütün çocuklar belirli olayların dinî izahlarının yapıldığı bir kültür ortamında yetişmiştir. Dinî kültürün çoğunlukta olduğu yerlerdeki ateist aileler ve önemli oranda dindar azınlığı bulunan ve ateizmi resmileştirmiş ülkeler de bu kuralın dışında kalamazlar. Çünkü özellikle çocuklar halâ dinî kavramların yaygın olduğu bir ortamda yetişmektedirler. Böylece, dinî atfın *psikolojik varlığı* için en güzel izah, basitçe bunu kültür, onlara hazır biçimde temin etmektedir. Bu bizi önerme 6'ya götürmektedir:

A6. Dinî kavramlar sistemi ferde, olayların farklı anlamlandırma izahları sunmaktadır-Tanrı, günah kurtuluş vs.'lerle- ve kontrol duygusu ve özgüveni yüceltmek amacıyla bazı kavramlar ve prosedürler de sunmaktadır. (ferdi iman, dua, ritüeller v.s.).

Önerme 2'ye dönecek olursak, orada, dinî atfın daha önce tartıştığımız temel güdülere nasıl hizmet ettiği açık ve net olarak belirtilmişti. Dinî kavramlar sistemi 1) kapsamlı ve çok iyi entegre olmaya 2) evrenin bir hedef ve gayesinin olduğu konusuna dikkat çektiği ve 3) dünyanın "adil" ve dürüstlüğü'nün portresini, çizdiğini, (veya en azından ahlaki olarak tesadüfi olmadığı) söylemek istemektedir. Din başka türlü cevabı olmayan sorulara cevap vermektedir. Kısaca, din anlam kaynağının temelidir. Bu gerçek bilhassa, tesadüfi olmasa bile kesinlikle, trajik olaylarda ve krizlerde kendisini göstermektedir. Bu durumlarda din, gelecekte olacak şeylere de kişinin sabır gücünü artırarak (erg., "Tanrı ancak yapacağım şeyi bizden ister"), tatmin edici pozitif bir sonuç temin ederek ("Tanrı bana iyi bir ders verdi"), ve olayları bir planın parçası gibi tanımlayarak ("Tanrının planı") Thompson'un (1981) üç anlam parçasını temin eder. Böylece, biz, aşağıdaki sonucu A6 için ekleyebiliriz:

C.6.1. Dinî kavramlar sistemi kişiyi kapsamlı, anlaşılır ve ahenkli bir inanç sistemiyle donatır ki bu sistem dünyadaki olayları izah etmede ve yerli yerine oturtmada çok kullanışlıdır.

Hemen hemen bütün dinlerin ikinci bir özelliği, olayları önceden tahmin ve kontrol etmede insanların ihtiyacını veya arzusunu gidermedir. Bu hususta şunu önermekteyiz. Bu sonuç genel iki yoldan birisiyle elde edilebilir. Birincisi, dinlerin çoğu, mekanizmalar ve prosedürler sunarlar ve böylece fertler bunlarla geleceği kontrol ederler- genellikle indirekt olarak Tanrı yoluyla-dua yoluyla emredilen ibadetleri yerine getirerek, belirli davranış kodlarını uygulayarak vs.. Biz bunu dış güdümlü "instrumental" veya "extrinsic" kontrol şekli diye adlandırabiliriz. Daha çok kontrolün "intrinsic" şekli olan ikincisi ise Tanrıya güven ve ona iman ve her şeyin iyiye rucu edeceği ifade edilebilir. Diğer bir ifade ile, din ile (dinî vasıta yaparak) gelecek olayları kontrol etmek veya tahmin etmek için hiçbir adım atılmamış olsa da, kontrol etme ihtiyaç ve arzusu inançta hala vardır, ki bu inançla Tanrı herzeyi kontrol etmektedir ve böylece dünya hususundaki her şey doğrudur (ve öyle olmaya devam edecek). Her iki durumda da Bulman ve Wortman (1972) ve Taylor (1983)'ün mülakatlarında alıntı yaptıkları gibi, sonuç optimistik bir duygu ve gelecekle ilgili bir güven vermektedir. Böylece, biz (şunu) öngörebiliriz:

C.6.2. Dinî kavramlar sistemi, ferdin olayları tahmin ve kontrol etme ihtiyaç ve arzusu tatmin eder. Bu, ya gelecekte olacakları direkt etkileyecek mekanizmalarla (extrinsic form) veya direkt kontrol ihtiyacından vazgeçerek veya durdurma yoluyla (intrinsic form).

Dinî inanç sistemleri, öz kavramı kurmak ve yüceltmek gayeleri için de çok kullanışlıdır. P. Shaver ve Buhrmester (1983) kişinin, kişiler arası ilişkileri ve sosyal grubu tarafından, yalnızlık duygusunu ve düşük özsaygısını gideren iki çeşit "ihtiyaç giderici (need satisfying)" olduğunu ortaya koymuşlardır (Weiss, 974). Bunlar; 1) "Psychological intimacy", eşitlik normuna göre dağıtılmış şartsız olumlu sevgi-saygıyı, 2) "integrated involvement", eşit olma normuna göre dağıtıl-

mış şartlı olumlu sevgi-saygıyı içerdiğini ortaya koydu. Dinler (bunlardan) inanç yoluyla şartsız sevgi-saygı duygusunu da, ahlaklı bir kimse olarak Kilise faaliyetlerine katılarak yüceltebilir. İlave olarak, birçok dinî sistemler ruhu geliştirme "ulvi güce doğru ulaştırmak" (Tillich, 1957) için birçok yöntemler ve diğer bazı psikolojik gelişme ve ferdi yücelme şekilleri sunarlar. Biz buradan şu sonucu çıkarırız:

C.6.3. Dinî kavramlar sistemi ferde, şartsız olumlu sevgi, şartlı olumlu sevgi ve ruhi geliştirme fırsatlarını içeren, özsaygıyı oluşturmak ve yüceltmek için farklı yöntemler sunarlar.

DİNÎ VE DİNÎ OLMAYAN ATIFLARIN BELİRLEYİCİLERİ

Sıradan gözlemler ve halihazırda yapılmış araştırmalardan anlaşılmaktadır ki olaylar ya dinî veya doğal (non-religious) sebeplere atfedilir. Din psikolojisine atıfsal bir yaklaşım, "niçin ve ne zaman bazı atıflar diğerlerine tercih edilmektedir", sorununa açıklık getirecektir. Bu problemi kavramlaştırma şeklimizle son günlerde Alloy ve Tabarehnik (1984) tarafından ortaya atılan görüşün çok yakın paralelliği vardır. Buna göre nedensellik atıfları daha önceki beklentilerin ve inançların bir etkileşimi ve bazı çevresel etki ve ipuçların bir fonksiyonudur.

Bizim bu temel modelde hareket noktamız bir atıf yapıldığında, atfedenin sebep-etki ilişkisi hakkında birden fazla beklentisinin olduğu yani dinî ve dinî olmayan inanç anlam sistemini anlamayı ihtiva eder. Bu sistemlerin bilinen bir durumdaki göreceli (nispî) mevcut olma durumu (relative availability) (ve böylece bunlardan birini veya diğerini kullanma ihtimali) figür 1 de belirtilen dört temel kategoriden birisinin bir ürünü olarak görülür. 1) atfeden, 2) atfedenin konteksi, 3) ifade edilen olay, 4) olayın konteksi⁶. Bu kategorilerden her birisi bir anlam, kontrol ve özsaygı parçaları ihtiva eder. Gerçekten bu parçaların içsel etkileşimleri her gün özel bir durumda dinî veya dinî olmayan atıf olayının yapılmasını sağlar.

Atıf sürecinin farklı parçalarını detaylı bir şekilde tartışmaya geçmeden önce kendi atıf süreci modelimizi kısaca açıklamak iyi olacaktır. Düşünmekteyiz ki, atıf yapan birisi bir duruma, olayları izah için dinî atıfı ya kullanma veya kullanmama eğilimi ile girer: Atfedenin içinde bulunduğu o anki durum atfın yönünü belirli bir yöne doğru etkiler. Sonuçta da her anlam-inanç sistemi için mevcut olma düzeyi (*availability level*), en kolay olan tercih edilir. ³Bu da diğerlerinin eşitliğine götürür veya elde edilebilirliği en muhtemel sistemi atfı formüle etmede ilk önce arzu edilir (çağırılır). Daha sonra atfeden, olayın konteksiyle ilişkili bir şekilde izah edilen olayın tabiatını hesaba katar. Eğer daha önce üstün olan sistem hazır bir şekilde tatmin edici bir izah temin ederse, seçilen atıf bu tipe uygun olur; bu sistem kabul edilebilir bir izah sunmakta yetersiz kalıncaya kadar kullanılır. Bundan sonra atıf yapan gerektiğinde başka bir izah sistemine yönelir. Kültürümüzde (Batı kültürü) en yaygın izah yolunun sadece daha çok mevcut olan ve böylece de değerlendirilen "God of the gaps (Boşlukların Allah'ı)" (Gorsuch & Smith, 1983) yolunun tek yay-

⁶ Bu kategorilerin atıf yapma hususundaki etkileri tek tek izah edilecektir.

gın yol olduğuna inanmamıza rağmen, bizim kavramlaştırmamız daha alternatif durumları da içerebilecek kadar geniştir.

1-Atfedenin Özellikleri

Şu açık bir gerçektir ki insanlar dinî veya doğal izah tarzlarını kullanma hususunda birbirlerinden farklı eğilim içerisindedirler Bu husus, özellikle fertler aşırı dine eğilimli veya din karşıtı olarak değerlendirilirse, bir gerçek ortaya çıkmaktadır (Ritzema, 1979). Genelde, dinî ve doğal anlamlandırma-inanç sisteminin kişiye göre mevcudiyeti çocuğun yetiştirilmesi ve eğitim gibi farklı sosyal etkilerin bir fonksiyonudur. Önemli oranda araştırma sonucu göstermiştir ki, ilk dönem dinî sosyalleşme ile, Kiliseye devam, kişinin kendi inancı hakkındaki bilgisi, derin dinî tecrübe olasılığı, dinî inancın sağlamlığı ve hidayete erme olasılığı arasında azımsanamayacak derecede güçlü bir ilişki vardır (Clark, 1929; Coe, 1900; Starbuck, 1899, Wilson, 1978). Bu ilişkinin bir başka yönü de din dilinin kişideki mevcudiyeti ile ilgilidir. Mesela, Laski (1961) ve Bourgue ve Back (1971) ortaya koydular ki din diline sahip olan kimseler kendi tecrübelerini dinî terimlerle ifade ederler. Bernstein'in (1964) ifadesiyle "Dil, etkili, bilişsel ve sosyal olarak nasıl uygunsu öyle ifade edilir ve ilişkili bir şeyle transform edilir" (s.117).

Elbette, farklı kişilerin dinî ve doğal anlam-inanç sistemi, çeşitte ve sağlamlıkta farklılık arz edecektir. Mesela, Gorchuh ve Smith (1983) (bir şeyi) Allah'a atfetmek, atfedenler arasındaki "Fundamentalizm" ve "Allah'a yakınlık" boyutlarında ferdi farklılıkların bir fonksiyonu olarak değişiklik gösterdiğini ortaya koydular. Buna ilaveten, insanların atıf yapma eğilimlerini Allah'a atıf yapmada da kullandıkları hipotez edildi. Bu şu demektir, insanlar Allah'ın kişiliğine, istek ve arzularına atıf yapma noktasında birbirlerinden ayrılırlar. Allah tasavvuru ile ilgili yapılan araştırmalarda araştırmacılar (Gorsuch, 1968; Spilka, Armatas, & Nussbaum, 1964) şunu ortaya koymuşlardır ki Allah bir taraftan seven, bağışlayan ve merhametli; öte yandan cezalandırıcı ve tehdit edici olarak algılanmıştır. Buradan da, bir kimsenin önemli bulunduğu (Allah tasavvuru) imajın onun aile yapısı ve kişiliğiyle ilişkili olduğu anlaşılmaktadır (Spilka, Addison & Rosensohn, 1975).

Atfın ikinci boyutu eğilimseldir, bu da atfedenin dünyadaki olabilecekleri kontrol ve tahmin için dinî ve dinî olmayan mekanizmaların görece yeterliliği hakkındaki genel inancını içerir. Bir araştırma göstermektedir ki insanlar, gelecekte benzer olaylar üzerine kontrol duygusu kazandıran atıflar yapmaya meylederler, böylece halkın daha fazla dinî atıf yapma ihtimalleri artar; ve bunun bir neticesi olarak bir dereceye kadar seküler gayretleri olayları izahta yetersiz görürler. Hayli etkili bir monoğrafa göre Rother (1966), olayların doğal sebepleri üzerine odaklaşarak, içsel (kişisel ve dışsal (çevresel) etkiler arasında ayırım yaptı. Şunu keşfetti ki, fertler, önemli ölçüde, olayları farklı sebeplere atfetme eğilimindedirler. Levenson (1973) daha sonra bunu muhtemel sebepler olarak "içsel" faktörler, "değişme" ve diğer güçler"i de ihtiva edecek şekilde genişletti. Kopplin (1976) daha sonra ilk önemli adımda dinî perspektiften Kontrolün Kaynağını (Locus of control) araştırmak için

"Allah'ın kontrolü"nü ilave etti. Bize göre ise, Allah-kontrol ölçeğiyle ilgili ampirik bulgular, atıf yapmaya yönelik genel bir yaratılış çeşidi olarak yorumlanabilir.

Son olarak, doğal atfa karşı dinî atıflar kullanma eğilimi kısmen, dinî ve dinî olmayan faktörlerin fertte pozitif bir kişilik gerçekleştirilmesinin ve onun kişiliğini kurmasının fert açısından önemine bağlıdır. P. Shaver ve Buhrmester (1983)'e göre özsaygıya etki eden sosyal etkiler pozitif saygının (itibar)ın şartlı ve şartsız parçalarını içerir. Daha önce tartışıldığı gibi, bu sayfa ya dinî veya doğal atıflar yaparak elde edilir. Mesela, bir kimsenin öz kavramı (self-concept), Tanrı tarafından sevilmesi veya kişinin (dinî bir anlamda) gerçekten ahlaki değerlere sahip birisi olduğuna inanması gibi, dinî inançlarına bağlıdır. Öte yandan diğer bir başkasının özsaygısı ise başkaları tarafından sevilme, başarılı olmak, veya toplumun kabul ettiği ahlaki değerlere sahip olma gibi dinî olmayan faktörlere bağlı olabilir. Birisinin kişiliği bir dereceye kadar özsaygısının dinî kaynaklarına bağlıdır, bu çeşit bir atıf kabule daha yakındır. Özsaygının dinî ve dinî olmayan kaynakları arasındaki farklılığa duyarlı bir ölçü ortaya koymak kullanışlı olacaktır.

İçe dönük ve dışa dönük dindarlık: Boyutları tabiatı ve sayısı üzerinde tartışmalar devam etse de dindarlık ve dinî inanç konusundaki en son perspektifler genellikle bu kavramların çok boyutlu olduğu üzerinde fikir birliği oluşmuştur. Dinin çok yönlü olduğu hususunda çizilen en önemli çerçeve Allport'un (1959, 1966; Allport & Ross, 1967) yapmış olduğu içedönük ve dışadönük dindarlık ayırımıdır. Tanımlamak gerekirse, içe dönük iman, ferdin dinî yaşamını diğer bütün yaşamlarına yayabilen tam bir dinî tecrübe şeklindedir. Dışadönük dindarlık ise, öncenin tersine, dinin dışında erişmek istediği şeylere yönelten faydacı din anlayışıdır ki tehlikeler karşısında ferdi güvenliği gaye edinir.

Literatür göstermektedir ki, içedönük yapıya sahip kişiler Tanrıyı iyiliksever tolerans sahibi ve ihtiyaç duyduklarında ihtiyaçlarını karşılıyor olarak görürler (erg., Spilka & Mullin, 1977)-kısacası şartsız sevgi ve destek kaynağıdır. Bu sonuç ferdi kontrol, Tanrı-kontrol ve yüksek özsaygı ile de uyumaktadır (Flakoll, 1974; Silvestri, 1979; Spilka & Schmidt, 1982). Bunun tersine olarak, dışadönük dinî kişilik sahibi kimseler daha sert Tanrı tasavvuruna sahipler, çoğu zaman tahdit edildikleri duygusuna kapılırlar ve düşük özsaygıya sahiptirler (Spilka & Mullin, 1977). Tanrıya atfı daha çok şartlı yaparlar, mesela, Tanrının yardımı gerektiğinde, o ancak bir kriz döneminde yetişir (Spilka & Schmidt, 1982). O halde genel olarak, anlam verme, kontrol ve özsaygının özel bir seti olarak görülen içe dönüklük ve dışa dönüklük, dinî anlayışı ifade etmede de etkisini ortaya koyar.

Şu bir gerçektir ki, yardım sever Tanrı imajı destekleyici aile yapısıyla ve yüksek öz saygı ile ve bütün bunların içe-dönük dindarlıkla ve bazı kontrol atıflarıyla ilişkili olması, bütün bunların bir yönleriyle birbirleriyle ilişkili olduğunu gösterir. Atıfsal perspektif; 1) bu farklı değişkenlerin -Tanrı tasavvuru, içedönük dindarlık ve kontrol atfının- niçin dinî atıfla birlikte aynı sistemin bir parçası; ve 2) olayların genellikle anlamlı, kontrol edilebilir ve verimli olduğu, ferdin ve diğerlerinin (Tanrı da dahil) mantıklı (akli) güvene layık ve koruyan olduğu inancı, kişinin daha önce yaşamış olduğu (muhtemelen aile sevgisini ve güvenini içeren) sosyal

tecrübeleri yansıtır. Bu özel temellendirme ister doğru ister yanlış olsun, bu şekil bir atıfsal bakış açısı, araştırmacıları ve teorisyenleri, "bu değişkenler, kavramlar ve çerçeveler bize feridin belli izah çeşitleri veya atıflara dayanma eğilimleri hakkında ne anlattığını sormak?" için metodolojik ve halihazırdaki kavramsal sınırları belirlemeye teşvik eder.

Bu geçen tartışma formel olarak aşağıdaki A5 ve A6'dan elde edilen (ve onun sonuçlarından) şu çıkarsamada özetlenmiştir.

D1. Özel bir tecrübe veya olay için din-dışından ziyade dinî bir atıf türü seçme ihtimali atıf yapanın daha önceden sahip olduğu tabiatıyla belirlenir. Mesela 1) atıfı yapan kişiye dinî ve doğal anlam-inanç sistemlerinden hangisinin daha yakın olduğu, 2) olayları kontrolde doğal ve dinî mekanizmalardan hangisinin daha etkili olduğuna inanç ve 3) özsaygı açısından dinî ve doğal kaynakların önemine bağlıdır.

2- Atfedenin Konteksi

"Availability" kavramı, insanoğlunun sınırlı bilgi işleme kapasitesine sahip olduğu açık gerçeği üzerine temellen dirilmiştir. Sınırlı bir süre içerisinde, sadece belirli miktarda kavram veya fikir, şuur veya kısa süreli bellekte tutulabilir. Sonuç olarak, insanlar problem çözmede, o anda eldeki psikolojik olarak en kolay ve hızlı şekilde ulaşılabilecek bilgilere dayanarak karar vermede sık sık "eldeki mevcut tecrübeyi (availability heuristic)" kullanırlar (Fiske & Taylor, 1983; Nisbett & Ross, 1980). Böylece atfedenin konteksi atıf süreci için önem arz etmektedir. Şu dereceye kadar ki dinî ve dinî olmayan izahların kişiye göre kullanılmasını (relative availability) içeren çeşitli bilişsel süreçleri sınırlar veya stimule eder. Eğer dinî yorum belirgin hale gelirse ve atfeden için hayli müsait ise, bu çeşit bir atıf yapılması çok yüksek ihtimal dahilinde olur. Atfeden eğer dinî bir ortamda (Kilise gibi) ise veya açık bir şekilde dinî olmayan bir ortamda (tecrübe psikoloji laboratuvarı gibi) ise bu durumda başka açık bir mesele ortaya çıkmaktadır. Şu ortaya çıkmıştır ki dinî tecrübenin 4/3'ü insanlar Kilisede ibadet ederken, İncil okurken dua ederken ve bu gibi durumlarda meydana gelmiştir (Bourgue, 1969; Spilka, 1980). İlave olarak dinî sembolize etmeyen diğer bir yerde bir kimsenin salt var oluşu (mere presence) veya hayli sessiz dinî uyarıcısı atıf üzerinde benzer bir etkiye sahiptir, hususunda şüphe etmekteyiz. Bu hususta atfedenin dikkatini potansiyel bir sebebe odaklayan önceki manipulasyonlar daha sonraki değerlendirmeleri etkiler (Taylor & Fiske, 1975, 1978). Sadece denekler tarafından bilimsel bir düzenek olduğu anlaşılan psikoloji laboratuvarı değil, psikolojik araştırmalarda kullanılan anketler ve diğer düzenekler, bazan, sessizliğin dinî atıf potansiyelini yükselttiğini ortaya koymuştur.

Anlamlandırma sisteminin ortaya çıkışını etkileyen bir diğer durum da deney setlerinde yer alan diğer kişiler bir dereceye kadar dinî atıf kullanmaya teşvik etmekte veya engellemektedirler (Lofland, 1966; Lofland & Stark, 1965). Proudfoot ve Shaver (1975) günah çıkarma töreninde olduğu gibi atıf sürecinde grup baskısının etkisini farklı örneklerle ortaya koymaya çalıştılar.

Biz burada, dinî veya dinî olmayan kontrol tahmin mekanizmalarının algılanan yeterliliğinin herhangi bir çeşit atıf kullanma eğilimini artırdığını tartıştık. Şunu da düşünmek yerinde olur, bu çeşit algıları geçici olarak etkileyen durumsal faktörler de çoğu kez aynı şekilde atıf sürecini etkiler. Bunun en açık örneği, atfedenin dinî veya gayri dinî vasıtaları kullanarak sonucu kontrol etmek için göstermiş olduğu gayretlerindeki ortamdır, bu çeşit örneklerde, yeni bir atıfsal strateji edinilir. Çünkü bu yeni strateji daha fazla kontrol etme duygusu sağlar. Mesela, ilaç ve doktoru reddeden hayli dindar birisi bir seri hastalığının dua ve dinî ritüallerle iyileşmesi için bir dizi teşebbüste bulunup başarısız olduktan sonra doğal atıfları kabul etmeye başlayacaktır. Bunun tersi de sıkça görülmektedir; bu şu demektir; genelde din dışı olan birisi, eğer doğal ilaç hastalığının iyileşmesinde yetersiz olursa o zaman bu hastalıktan kurtulmak için duayı kullanır.

Kontrol edilebilirlik algısını etkileyen konteks sadece atfedenin kendi kontrol gayretleriyle sınırlı değildir. Dinî atıflar başarılı bir dinî telkin olayını müteakip daha güvenli ve önemli görünmektedir. Bunun yanında olayların doğal izahları ise, bazı ilaç tedavilerinin belli pozitif sonuçlarına şahit olduktan sonra yapılır.

Benzer bir temellendirme çizgisi bizi, bir kişinin doğal ve dinî özsaygının parçalarını geçici olarak değiştiren ortamsal faktörlerin, özsaygının sahip olduğu farklı özelliklere paralel bir tarzda atıfsal seçimleri etkileyebileceğine götürmektedir. Atfedeni bir çeşit kararsızlığa götüren şey, yetersiz (natural), bilgisiz veya günahkar (dinî) hissettiren ortamdır. Mesela, ikinci örnekte, atfedenin özsaygısının dinî parçasına direkt bir tehdit varsa, özellikle diğer olumsuz olaylar için dinî atıflar aramanın tersine götürür. Bu durumlar altında ferdin kişiliği ve olumlu benlik tasarımı, alternatif yollarla özsaygı yeniden inşa edilinceye kadar, geçici bir süre dinî anlamlandırma sisteminden vazgeçmek yoluyla oluşturulur.

Sosyal baskıların bazı yönleri bile bu özsaygı ve ortam tartışmasına dahil edilebilir. Eğer atfedener, özel bir atıf yaptıklarında diğer insanların onları daha çok seveceklerine inanırlarsa o zaman bu çeşit atıf stratejisini kullanma eğilimine daha fazla girerler. Genel olarak özel bir atıf, atfedenin kişisel özsaygısını beslediği (veya düşüşünü engellediği) ni hissettiği oranda seçilir; bunun seçilmesinin bir başka sebebi ise önemli durumlarda diğer insanların bunu takdir etmeleri ve bununla ilgili verecekleri pozitif tasarımıdır.

Atfedenin içinde bulunduğu durumun çeşitli etkileri aşağıda ikinci çıkarsamada özetlenmiştir:

D2: Atfedenin konteks, din dışından ziyade dinî atfın (ortaya çıkma) ihtimalini 1) iki anlam inanç sisteminin karşılıklı mevcudiyetini (relative availability), 2) doğal kontrol mekanizmasına karşılık atfedenin dinin yeterliliğini algılamasını, ve/veya,3) özsaygının bu yarış eden kaynaklarının relative sessizliğini, geçici olarak değiştirmeye etkiler.

3- Olayın Özellikleri

Psikolojinin bütün alanlarına teşmil edilebileceği herkes tarafından kabul edilen genel bir prensip şudur; insanlar daha önceden sahip oldukları kesin inançla-

rını değiştirmek yerine, genellikle, zahiren zıt görünen yeni bilgileri önceki bilişsel yapılarına uygun gelecek şekilde asimize ederler (Nisbett & Ross, 1980). Hayli yüksek derecede dini ve doğal anlam-inanç sistemine yatkın kimseler için bu durum daha hızlı olmaktadır. Çünkü onların elde edecekleri yeni bilgiyi içinde asimize edecekleri iki seçenekleri vardır. Daha ötesi, dinî inanç sistemleri, zahiren çelişik görünen bilgileri izah etmede (açıklamada) çok kullanışlıdır. Mesela, pratik olarak, herhangi bir olay "Tanrının gizli sırlarından birisi" olarak yorumlanabilir.

Atfedenin dinî ve doğal anlam-inanç sistemleriyle ilgili verilen durum(a göre) olayların veya alanlarının farklılığı (Spilka & Schmidt, 1983) aşağı yukarı bu sistemlerin her biriyle açıklanabilir veya bu sistemle tutarlıdır. Mesela, belli tecrübeler ve olaylar tabiatı itibariyle geniş ölçüde dinî olarak ele alınır (erg., "dille konuşarak") ve böylece daha çok dinî terimlerle açıklanır. Her iki yolla da izahı mümkün olan olaylar için, atfedenin bunlardan birisi hakkında sahip olduğu bilgi miktarı bu olayın oluşması için dinî ve dinî-olmayan izah tarzlarının algılama önemini etkiler ve böylece bu durum izahtaki seçimi belirler. Böylece, yukarıda zikredildiği gibi tipik olarak din-dışı bir kimse bile çok az bilgi sahibi olduğu tıbbi alandaki bir olaydaki izah için dinî atfî seçebilir (Fichter, 1981; O'Brien, 1982). Diğer taraftan, dindar kimseler, sahip oldukları seven ve güçlü Tanrı tasavvuruyla uyuşmuyor görünen bir olayı doğal bir olay olarak izah edebilirler (Spilka, Spangler & Nelson, 1983).

Atfedenin geleceğiyle ilgili önemli implikasyonları olan olaylar daha çok atfa tabi tutulurlar. Çünkü bu atıflar sonucu olayların daha çok tahmin edilebilir ve kontrol edilebilirliğini sağlar. O zaman şu sürpriz olmayacaktır, insanlar hayatlarının tehdit altında olduğunu hissettiklerinde ve güvenlik içerisinde olmak istediklerinde daha çok dinî atfî yapmaya meylederler (Fichter, 1981; Gray, 1970). Bu çeşit izahlar doğal atıftan ziyada büyük bir kontrol duygusu -veya kısaca, sonucun daha tatmin edici olacağı hususunda inanç kazandırır. Bu çeşit kontrol eğilimin diğer örneklerine araştırma literatüründe çok rastlanmaktadır. Mesela, çok kötü bir kazadan dolayı benlik-suçlaması bazı olaylarda, gelecekte olacak belalardan kurtulma duygusunu artırır (Bulman & Wortman, 1977). Benzer olarak, bir kimsenin kanserinin sebebi fiziki bir sebep olan diyete atfedilebilir veya gelecekte ondan kaçınılabilecek veya değiştirilebilecek olan diğer doğal sebeplere atfedilebilir (Taylor, Lichtman & Wood, 1984). Genelde ise, büyük bir derecede olayları kontrol altına alma inancını veren bütün atfî çeşitleri- ve gelecekte olacak benzer olayları da- büyük bir ihtimalle bir izah çeşidi olarak kullanılır (yararlanılır).

Atfedenin özsaygısı için yeterli oranda implikasyonlara sahip olan olaylar ortaya çıktığında, atıflar daha çok özsaygıyı iyi bir seviyeye yükseltmek için yapılır. Bu olayın en bariz örneği de bu şekil bir olayın atfedenin başına gelmiş olmasıdır. Bulman ve Wortman (1977) belirtmektedirler ki, yüksek derecede dindar kimseler kendi başlarına gelen bir kazandan dolayı daha az dindar kimselerden daha çok kendilerini suçlarlar. Çünkü, eğer bu kötü olay Allah'a atfedilirse o zaman kendilerinin Allah nazarında günahkar ve kötü bir insan oldukları inancını doğurur. Bunun tersine olarak bu olayı Tanrıya atfî yapanlara göre ise, Allah onla-

rı seçmiştir çünkü bazı hususlarda onlar özel kimselerdir, (erg., özellikle stresle örnek olacak bir şekilde baş edebilirler) ve bu tecrübelerinin daha iyi bir insan olmalarında onları olgunlaştırdığını ifade etmişlerdir. Diğer taraftan ise, çok arzulanan bir sonucu Tanrıya atfetmek te, dindar kimseler için Tanrı katında iyi bir yeri oldukları inancına götürmekte ve bu olay onların benlik yükselişlerini etkilemektedir.

Bu mantıksal çizgi, içedönük/dışadönük dindarlıktaki farklılıkla ilgili olarak bazı enteresan hipotezlere götürmektedir. Mesela, içedönük dindarlığa sahip kimseler olumlu sonuçları Tanrıya atfederek özgüvende bir yükselme sağlarlar. İçedönük için pozitif sonuçları Tanrıya atfetmek ve kendi kendinî Tanrının nazarında sevilen birisi olarak görmek şüphesiz sonuç için kendisine bir pay çıkarmaktan çok özsaygı için güçlü bir implikasyonu vardır. Diğer taraftan dışadönükler ise, olumlu sonuçları kendilerine, olumsuzları da dış faktörlere atfederek tipik bir kişilik- yüceltmesi sergiledikleri görülür.

Olayların karakteristikleri ile ilgili bu genel tartışma bizi şu üçüncü çıkarıma götürmektedir:

D3. Dinî ve dinî olmayan atıflar arasında seçim yapmaya iten olaylar şu özellikleri içerir, 1) izaha muhtaç olayın izah derecesi kişinin sahip olduğu anlam inanç sistemiyle ilişkilidir, 2) benzer olayları kontrol için (kullanılan) doğal ve dinî mekanizmalar etkili derecede görülmektedir, 3) dinî ve doğal izahlar potansiyel özsaygı kaynaklarına bağlıdır.

Olayın Konteksi

Olayın kontekstini, olayın içerisinde vuku bulduğu basit bir yol olarak ele almak mantıksal gibi görünse de, kontekstin dinî atıf çalışmalarında ayrıca ele alınmasının daha yararlı olduğu kanıtlanmıştır. İlk olarak, bir olayın dinî bir ortamda meydana gelmesi o olayın dinî izah yönünü artıracak beklenir ve böylece, bu çeşit bir atıf yapılma ihtimali artar. İkinci olarak ta olayın izah edileceği anda eldeki mevcut dinî ve doğal anlam-inanç-sistemiyle; olayın olduğu konteks bu iki yorum tipinin önem derecesini etkiler. Böylece, bir kişinin yakalanacağı ani kalp krizi gibi bir olay, bir Sinagog veya bir golf gibi meydana geliş yerine göre farklı şekillerde yorumlanır.

Konteks, bir olayın atfedenin kontrol duygusu için sahip olduğu implikasyonları da etkileyebilir. Mesela, olayın konteksi önerebilir ki dua afeti giderir veya bir aktörün bir görevindeki başarısızlığı çevresel etkilerle gerçekleşir veya gerçekleşmez. Daha önemlisi, bu çeşit bilgiler, bazı kontrol gayretlerinin bu ve benzeri olaylar üzerinde gelecekte etkili olup olmayacağını gerçekleştirmesi ile ilişkilidir.

Bir olayın konteksi, bazı atıf çeşitlerinin özsaygı üzerinde etkisi olduğu hususunda da, implikasyonlara sahiptir. Mesela, sağlık problemi olan birisi belli bir doktoru tavsiye eden eski bir arkadaşına gitse, bu (durum) iyileşme için bir dua seansını takip edip etmemesine bağlı olarak farklı şekillerde yorumlanabilir. Eğer bu durum bir dua seansı ile tamamlanırsa, (bu durumda) tedavi gören kişinin Tan-

rının dualarını kabul ettiğini hisseder ve bunun da özsaygıyı yükseltmesi beklenir. Ve eğer problemi olan kişi aynı problemi olan arkadaşlarından bir ve hepsi de bu hastalıktan kurtulmak için dua eder ve bunlardan sadece bazıları iyi olursa, o zaman iyileşenler kendilerinin seçildiğini veya üstün görüldüklerine inanırlar.

Özet olarak:

D4:İzaha muhtaç olayın meydana geldiği konteks,.1) Önemli olanı ve/veya çeşitli izahların mevcudiyetini, etkileyerek, 2) Potansiyel olarak benzer olayları kontrol için çeşitli mekanizmaların etkinliği hakkında bilgi sunarak, veya 3) Atfedenin özsaygısı hususundaki olayın etki derecesini belirleyerek, dinî veya doğal atf ihtimalini etkiler.

TARTIŞMA VE TAVSİYELER

Atfsal yaklaşımın din psikolojisine uyarlanmasının faydalarından birisi, din psikolojisi ile ampirik psikolojinin alt dalları arasında ve özellikle de sosyal psikolojisi arasında verimli ilişkiyi geliştirmektir. Mesela, biz burada, iç güdümlü dindarlık gibi farklı bir fenomenin "Allah Kontrol Ölçeği"indeki skoruyla, son günlerde yapılan kişilik ve sosyal psikolojik çalışmalarda, başarı, kaza ve hastalıkların izahı arasında bir uyuma olduğunu göstermek istedik. Bizim buradaki asıl gayemiz, metodolojik mesele üzerinde durmak olmazken, atf teorisi hususunda çalışanların halihazırda, dinî çalışmalarda kolaylıkla kullanılacak psikometri prosedürler ve geniş çapta araştırma örnekleri geliştirmiş ve test etmiş olduklarını söylemek yerinde olur.

Halihazırdaki atıfla ilgili literatürün büyük bir çoğunluğu atfın sosyal ilişkilerdeki rolünü içermektedir. Bu makale ise, halihazırda çalışılmış bulunan kişiler arası ilişkilerin bir çeşidi mahiyetinde bulunan, bir kimsenin Allah'la ilişkisini kavramlaştırma imkanını ortaya koymaktır. Mesela, Jones ve Pittman (1982) atf teorisi açısından sosyal etki süreçlerini incelediler ve birçok sosyal davranışımızın gayesinin, davranışımıza arzulanan belli izahları getirmek için karşılıklı arkadaş ilişkilerini teşvik etmek amacına yönelik olduğunu ortaya koydular. *Güzel bir davranış*, örnek olarak, benzerlik atfı kurmak için yapılır ve diğer yüceltme, değer verme şekilleri içerisinde ortaya çıkar. Diğer bir kişilik sergileme stratejisinde ise, etkilemek isteyen kişi, *niyazı (dua)*, yardıma muhtaç olduğunu, bağımlılığını, sempati ve yardım elde etmek amacıyla yapar. Bu düşüncelerin dua sürecine nasıl uyarlanacağını görmek çok kolaydır. Duada yardım dileyen insan çoğu zaman Tanrıyı yücelttiği görülür ve Tanrıya çeşitli itiraflarda bulunur ve Tanrıya yardım ve yol göstermesi için yalvarırken kendi zayıflığını ve bağımlılığını da bildirir.

Şunu belirtmek önemlidir ki, bir çok ferdi tecrübe ile alakalı olan Proudfoot ve Shaver (1975)'in ortaya koyduğu daha sınırlı atf teorisi, burada ortaya konan daha geniş teorinin bir kısmıdır Proudfoot ve Shaver dinî bir törenden sonra evine dönerken kısa bir süre için kalp çarpıntısı geçiren ve bunu ruhun (s. 321) bir etkisi olarak yorumlayan genç adam Stephen Bradley(in örneğini tartıştılar. (Bizim yazdığımız) halihazırdaki makalenin dilinde, kalp çarpıntısı *olayı*, *olayın konteks*i ise

hemen önce yaşanmış bir dinî canlanmayı (dinî tören) içerir, atıf yapan ise Bradley'dir (dinî kavramlara ve diline aşına olan birisi). Atfedenin konteksi ise Bradley'in ev çevresini içerir ve gerçek şu ki oda yalnız yaşayan birisi. Şunun da sarıh olması lazımdır ki, fizyolojik heyecanın (arzusal) dinî tecrübe gibi yorumlanması genel atıf sürecinin sadece bir aplikasyonunu temsil eder.

Bizim buradaki tartışmamız genellikle, ferdi olayın karakteristiklerinin, atfedenin konteksi ve bunun gibi atıflar üzerine odaklanmasına rağmen, şu belirtilmeli ki atıf süreci çok etkileşimli bir konudur. Mesela, bir görev (olay) hususunda zor şartlarda (olay konteksi) elde edilen bir başarı içe dönük ve dışa dönük din-darlar tarafından farklı şekilde izah edilebilir. Özellikle içe dönükler, bu iyi şanslarından dolayı bunun kredisini Allah'la paylaşarak özsaygılarını yükseltirler (ve kendilerini Allah nazarında mükafatlandırılmış olarak görerek), öte yandan ise, dışa dönükler garipliklerin üstesinden kendi gayretleriyle geldiklerine inanarak kendi kendilerini kutlarlar. Diğer taraftan ise, görev mağlûbiyeti daha farklı bir sonuç doğurabilir. Böylece, bu örnekte olduğu gibi, olayın ve atfedenin özellikleri, olayın konteksi ve aralarındaki interaksyonu özel bir atıfça götürür.

Bizim önceki sayfalarda geçen tartışmalardaki asıl gayemiz, Din Psikolojisi için sadece genel değil ampirik olarak ta verimli bir atıf teorisi kurmak ve onu tanımlamak idi. Diğer araştırmacıların, dinî inanç ve davranışı daha iyi anlamak için bu teoriyi test etmede, yeniden gözden geçirmede ve genişletmede bizim çabalarımıza ortak olacaklarını umuyoruz.

BİBLİYOGRAFYA

- Alloy, L. B. and N. Tabachnik, 1984, "Assessment of covariation by humans animals: The joint influence of prior expectations and current situational information". *Psychological Review* 91:112-49.
- Allport, G. W. 1959, "Religion and prejudice", *The Crane Review*, 2:1-10.
- Allport, G. W., 1966, "The Religious context of prejudice", *Journal for the Scientific Study of Religion*, 5: 447-57.
- Allport, G. W., 1967, "Personal religious orientation and prejudice", *Journal of Personality and Social Psychology*, 5:432-43.
- Bandura, A., 1977, "Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioural change", *Psychological Review*, 8: 191-215.
- Becker, E., 1973, *The Denial of Death*, New York, The Free Press.
- Bem, D. J., 1972, "Self-perception theory", Pp. 1-62 in L. Berkwitz (Ed.), *Advances in Experimental Social Psychology*, Vol. New York, Academic Press.
- Berlyne, D. E., 1960, *Conflict, arousal and Curiosity*, New York, McGraw-Hill.
- Bernstein, B. 1964, " Aspects of language and learning in the genesis of the social process", Pp. 251-63 in D. Hymes (Ed.), *Language in Culture and Society*, New York, Harper and Row.
- Berscheid, E., W. Graziano, T. Monson, and M. Dermer, 1976, "Outcome dependency: Attention, attribution, and attraction", *Journal of Personality and Social Psychology*, 34:378-89.
- Bindra, D., 1959, *Motivation: A Systematic Reinterpretation*, Ronald, New York.
- Bourque, L. B., 1969, "Social Correlates of transcendental experiences", *Sociological analysis*, 30: 151-63.
- Bourque, B., and K. W. Back, 1971; "Language, society and subjective experiences", *Sociometry*, 34: 1-21.
- Bulman, R. J. and C. B. Wortman, 1977, "Attributions of blame and coping in the 'real world': severe accident victims react to their lot", *Journal of Personality and Social Psychology*, 35: 351-63.
- Buss, A. H., 1978, "Causes and reasons in attribution theory: A conceptual critique", *Journal of Personality and Social Psychology*, 36: 1311-21.
- Clark, e. T., 1929, *The Psychology of Religious Awakening*, New York: MacMillan.
- Coe, G. A., 1900, *The Spiritual Life*, New York, Abingdon.

- Dewey, J., 1929, *The Quest for Certainty*, New York, Minton, Balch.
- Diener, c. T. and c. S. Dweck, 1979, "An analysis of learned helplessness: Continuous changes in performance, strategy, and achievement cognitions following failure", *Journal of Personality and Social Psychology*, 36. 451-62.
- Epstein, S. 1984, "Controversial issues in emotion theory", Pp. 64-88 in P. Shaver (Ed.), *Review of Personality and Social Psychology*, vol. 5, Beverly Hills, CA: Sage Publications.
- Fichter, J. H., 1981, *Religion and Pain*, New York, Crossroad.
- Fiske, S. T. and S. E. Taylor, 1984, *Social Cognition*, Reading, MA, Addison Wesley.
- Flakoll, D. A., 1974, "Self-esteem, psychological adjustment and images of God", Paper presented at the convention of the Society for the Scientific Study of Religion, Washington, DC. October.
- Frankl, V. E., 1963, *Man's Search for Meaning*; New York, Washington Square.
- Goldstein, K., 1939, *The Organism*, New York. American.
- Gorsuch, R. L., 1968, "The conceptualisation of God as seen in adjective ratings" *Journal for the Scientific Study of Religion*, 7: 56-64.
- Gorsuch, R. L. and C. S. Smith, 1983, "Attributions of responsibility to God: an interaction of religious beliefs and outcomes", *Journal for the Scientific Study of Religion*, 2: 340-352
- Gray, J. G., (1970), *The Warriors*, New York, Harper and Row.
- Greenberg, J., T. Pyszczynski, and S. Solomon, (1982), "The self-serving attributional bias: Beyond self-presentation", *Journal of Experimental Social Psychology*, 18: 56-67.
- Greenwald, A. G., (1980), "The totalitarian ego: Fabrication and revision of personal history", *American Psychologist*, 35: 603-618.
- Hastie, R., (1984), "Causes and effects of causal attribution". *Journal of Personality and Social Psychology*, 46: 44-56.
- Heider, F., (1958), *The psychology of Interpersonal Relations*, New York: Wiley.
- Imhoff, M., and H. N. Malony.,(1979), "Physiological arousal, environmental cues and the report of religious experiences: A test of attribution theory" Paper presented at the convention of the Society for the Scientific Study of Religion, Hartford, CT. October.
- Jones, E. E. and R. E. Nisbett , (1971), "The actor and the observer: Divergent perceptions of the causes of behaviour. "Pp, 79-94, in E. E. Jones, D.E.Kanouse, H.H. Kelley, R.E. Nisbett, S. Valins, & B. Weiner (Eds),

- Attribution: Perceiving the Causes of Behaviour*. Morristown, NJ: General Learning Press.
- Jones, E. E., D. Kanouse, H. H. Kelley, R. E. Nisbett, S. Valins, and B. Weiner (1971), *Attribution: Perceiving the causes of Behaviour*. Morristown, NJ: General Learning Press.
- Jones, E. E. and T. S. Pittman, (1982), "Toward a general theory of strategic self-presentation." Pp. 231-62 in J. Suls (Eds), *Psychological Perspectives on the Self*, Vol. 1. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Kelley, H. H., (1967), "Attribution theory in social psychology", Pp. 192-238 in D. Levine (Ed.), *Nebraska Symposium on Motivation*, Vol. 15. Lincoln, University of Nebraska Press.
- Kelley H. H., (1971), "Attribution in social interaction", Pp. 1-26 in E. E. Jones, D. E. Kanouse, H. H. Kelley, R. E. Nisbett, S. Valins, and B. Weiner (Eds.), *Attribution: Perceiving the Causes of Behaviour*. Morristown, NJ: General Learning Press.
- Kelley, H. H. and J. W. Thibaut, (1969), "Group problem solving", Pp. 1-10 in G. Lindzey and E. Aronson (Eds.), *The Handbook of social Psychology*, Vol. 4. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Kopplin, D. (1976), "Religious orientations of college students and related personality characteristics", Paper presented at the Convention of the American Psychological Association, Washington, DC, August.
- Langer, E. J. (1975), "The illusion of control", *Journal of Personality and Social Psychology*, 32:311-28.
- Laski, M. (1961), *Ecstasy*. Bloomington: University of Indiana Press.
- Lerner, M. J. (1975), "The desire for justice and reaction to victims", Pp. 205-229 in J. Macaulay and L. Berkowitz (Eds.), *Altruism and Helping Behaviour*, New York. Academic Press.
- Lerner, M. J. (1975), "The justice motive in social behaviour", *Journal of Social Issues* 31: 1-19.
- Levenson, H. (1973), "Multidimensional locus of control in psychiatric patients", *Journal of Consulting and Clinical Psychology* 41: 397-404.
- Lofland, J. (1966), *Doomsday Cult*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Lofland, J. and R. Stark (1965), "Becoming a world-saver: A theory of conversion to a deviant perspective", *American Sociological Review*, 30: 862-75.
- Magnusson, D. (1981) "Wanted: A Psychology of situations", Pp. 9-32 in D. Magnusson (Ed.), *Toward a Psychology of Situations*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Maslow, A.H. (1970), *Motivation and Personality*, 2nd edition, New York: Harper and Row.

- Miller, D. T. (1976), Ego- involvement and attributions for success and failure", *Journal of Personality and Social Psychology*, 34: 901-906.
- Miller, D. T. and M. Ross (1975), "Self-serving biases in the attribution of causality: Fact or fiction?" *Psychological Bulletin*, 82: 213-25.
- Nisbett, R. and L. Ross (1980), *Human Inference*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- O'Brien, M. E. (1982), Religious faith and adjustment to long-term hemodialysis", *Journal of Religion and Health*, 21: 68-70.
- Pargament, K. I. and M. Sullivan (1981), "Examining attributions of control across diverse personal situations: A psycho social perspective", Paper presented at the convention of the American Psychological Association, Los Angeles, CA.
- Pittman, T. S. and N. L. Pittman (1980), "Deprivation o control and the attribution process", *Journal of Personality and Social Psychology*, 39: 377-89.
- Proudfoot, W. and P. Shaver (1975), "Attribution theory and the psychology of religion", *Journal for the Scientific Study of Religion*, 14: 317-30.
- Pyszczynski, T. A. and J. Greenberg (1981), "Role of disconfirmed expectations in the instigation of attributional processing", *Journal of Personality and Social Psychology*, 40:31-38.
- Reid, T. (1969), *The active powers of the human mind*, Cambridge, MA: M.I.T. Press.
- Rholes, W.S. and J. B. Pryor (1982), "Cognitive accessibility and causal attributions", *Personality and Social Psychology Bulletin*, 8: 7119-27.
- Ritzema, R. J. (1979) "Attribution to supernatural causation: An important component of religious commitment", *Journal of Psychology and Theology*, 7: 286-93.
- Ross, L. (1977), "The intuitive psychologist and his shortcomings: distortions in the attribution process", Pp. 173-320 in L. Berkowitz (Ed.), *Advances in Experimental Social Psychology*, Vol. 10 New York: Academic Press.
- Rotter, J. B. (1966), "Generalised expectancies for internal versus external control of reinforcement." *Psychological Monographs* 80, (1, Whole No. 609),
- Schachter, S., (1964), "The interaction of cognitive and physiological determinant of emotional states. " Pp. 48-80 in L. Berkowitz, (Ed.), *Advances in Experimental Social Psychology*, Vol. 1 New York: Academic Press.
- Seligman, M. E. P, (1975), *Helplessness: On Depression, Development, and Death*. San Francisco: Freeman.
- Shaver, K. G, (1975), *An introduction to Attribution Processes*. Cambridge, MA: Winthrop.

- Shaver, P. and D. Buhrmester, (1983), "Loneliness, sex-role orientation and group life: A social needs perspective." Pp. 259-88 in P. B. Paulus (Ed), *Basic Group Processes*. New York: Springer-Verlag.
- Silvestri, P. J. (1979), "Locus of control and God dependence." *Psychological Reports* 45: 89-90.
- Snyder, M. L., W. G. Stephan, and D. Rosenfield., (1978), "Attributional egotism"., Pp. 5-34 in J. H. Harvey, W. Ickes, & R.F. Kidd (Eds.), *New Directions in Attribution Research*, Vol. 1. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Spilka, B. (1980), "Toward a psycho social theory of religious mysticism with empirical reference", Paper presented at the convention of the Rocky Mountain Psychological Association, Tucson, AZ, April.
- Spilka, B. (1982), "Theory in the psychology of religion", Paper presented as the William James Award presentation at the convention of the American Psychological Association, Washington, DC, August.
- Spilka, B., J. Addison, and M. Rosensohn (1975), "Parents, self and God: A test of competing theories of individual-religion relationships", *Review of Religious Research*, 16:154-65.
- Spilka, B., P. Armatas and J. Nussbaum (1964), "The concept of God: A factor-analytic approach", *Review of Religious Research*, 6: 28-36.
- Spilka, B. and M. Mullin (1977), "Personal religion and psycho social schemata: a research approach to a theological psychology of religion", *Character Potential*, 8:57-66.
- Spilka, B. and G. Schmidt (1982), "Attributions as a function of personal faith and locus of control", Paper presented at the convention of the Rock Mountain Psychological Association, Albuquerque, NM, April.
- Spilka, B. and G. Schmidt (1983), "General attribution theory for the psychology of Religion: The influence of event-character on attributions to God", *Journal for the Scientific Study of Religion*, 22: 326-39.
- Spilka, B., J.D. Spangler, and C. B. Nelson (1983), "Spiritual support in life-threatening illness", *Journal of religion and Health*, 22: 98-104.
- Spradlin, W. H. and H. N. Malony (1981), "Physiological state deviation, personal religiosity, setting variation and the report of religious experience", Paper presented at the convention of the Society for the Scientific Study of Religion, Baltimore, MD. October.
- Starbuck, E. D. (1899), *The Psychology of Religion*, London, Walter Scott.
- Taylor, S. E. (1983), "adjustment to threatening events: a theory of cognitive adaptation", *American Psychologist*, 38: 1161-73.

- Taylor, S. E. and S. T. Fiske (1975), "Point of view and perceptions of causality", *Journal of Personality and Social Psychology*, 32: 439-45.
- Taylor, S. E. and S. T. Fiske (1978), "salience, attention, and attribution: Top of the head phenomena", Pp. 249-88 in L. Berkowitz (ed.), *Advances in Experimental Social Psychology*, Vol. 11. New York: Academic Press.
- Taylor, S. E., R. R. Lichtman, and J. V. Wood (1984), "Attributions, beliefs about control, and adjustment to breast cancer", *Journal of Personality and Social Psychology*, 46:489-502.
- Thompson, S. C. (1981), "Will it hurt less if I can control it?: A complex answer to a simple question", *Psychological Bulletin*, 90: 89-101.
- Tillich, P. (1957), *Dynamics of Faith*, New York: Harper and Row.
- Veroff, J. (1983), "Contextual determinants of personality", *Personality and Social Psychology Bulletin*, 9: 331-43.
- Walster, E. (1966), "Assignment of responsibility for an accident", *Journal of Personality and Social Psychology*, 3: 73-79.
- Weiner, B. (Ed.) (1974), *Achievement Motivation and Attribution Theory*, Morristown, NJ: General Learning Press.
- Weiss, R.S. (1974), "The provisions of social relationships", Pp. 17-26 in Z. Rubin (Ed.), *Doing unto Others*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- White, R. W. (1959), "Motivation reconsidered: The concept of competence", *Psychological Review*; 66: 297-333.
- White, R. W. (1966), *Lives in Progress*, 2nd edition, New York: Holt, Rinehart, and Winston.
- Wilson, J. (1978), *Religion in American Society*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Wong, P. T. P. and B. Weiner (1981), "When People ask 'why' questions. and the heuristics of attributional search", *Journal of Personality and Social Psychology*, 40: 650-63.
- Worchel S. and V. Andreoli (1976), "Escape to freedom: The relationship between attribution of causality and psychological reactance", Pp. 249-69 in J. H. Harvey, W. Ickes, and R. F. Kidd (Eds.), *New Directions in Attribution Research*, Vol. 1. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Wortman, C. B. (1975), "Some determinants of perceived control", *Journal of Personality and Social Psychology*, 31: 282-94.
- Wortman, C. B. (1976), "Causal attributions and perceived control", Pp. 23-52 in J. H. Harvey, W. Ickes, and R. F. Kidd (Eds.) *New Directions in Attribution Research*, Vol. 1. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.